

НОВИЙ КРОК У ДОСЛІДЖЕННІ ДЕРИВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНСЬКОГО ДІЄСЛОВА

Рецензія на монографію

*Кушлик О. П. Словотвірна парадигматика похідних дієслів
в українській мові. – Дрогобич : Коло, 2015. – 384 с.*

У лінгвоукраїністиці з'явилася наукова праця, яка, безперечно, є вагомим надбанням передовсім дериватології, оскільки засвідчує, по-перше, подальший розвиток основоцентричного напрямку дослідження, що своїми методами, завданнями, комплексною словотвірною одиницею, характером типологізувального чинника репрезентував себе як важливий етап аналізу похідних одиниць, а по-друге, поступову реалізацію завдання всеохопленості цим аспектом вивчення усієї мотивувальної бази української мови для виявлення типології словотвору слів різних лексико-граматичних класів, а в їхніх межах – структурно-семантичних груп. Водночас деякі положення монографії знайдуть своє відображення в морфології, зокрема в частині аспектологічного підходу до аналізу українського дієслова, лексикології, позаяк аспектуальна поведінка дієслів детермінована особливістю їхньої лексичної семантики, синтаксису, оскільки реалізацію того чи того лексико-семантичного варіанта чи слова з новим значенням можна простежити лише в контексті.

Монографія О. Кушлик є першою науковою спробою створення словотвірної парадигматики похідних дієслів в українській мові. Дослідження дериватологічних проблем з опертям на твірну основу як типологізувальний чинник – відносно нове в лінгвоукраїністиці, проте важливість отриманих результатів є беззаперечною, оскільки вони сприяють планомірному вивченню словотвірної спроможності того чи того лексико-граматичного розряду слів, регулюють реалізацію закладених дериваційних можливостей твірних основ, а доповнюючи результати формантоцентричного підходу важливими положеннями щодо структурно-системної організації словотвору та його функціональних параметрів, адекватно відображають усю складність словотвірної системи української мови. Систематизація фактичного матеріалу, безпосередньо мотивованого твірною дієслівною основою, дає змогу також виявити корпус некодифікованих слів, утворених за цими моделями, з'ясувати специфіку словотворчих засобів, які реалізують те чи те словотвірне значення, окреслити засади відновлення автентичності українського словотворення.

Дієслово як наймісткіший і найскладніший лексико-граматичний розряд слів досі було піддано такому типові аналізу лише фрагментарно, що унеможливило цілісне встановлення зумовленості словотвірного потенціалу частиномовною належністю його мотивувальної основи, особливостями семантики, структурно-словотвірними, функціонально-стилістичними та іншими чинниками. А потреба такого дослідження визначена сьогоденням, темпами докладного вивчення усієї мотивувальної бази сучасної української мови, у якій дієслово разом із іменником становить ядро бази українського словотвору. Однією з причин такої інертності є неможливість у багатьох моментах дійти одностайності щодо кваліфікації тієї чи тієї мовної реалії. Урахування комплексу особливостей мали б на перший погляд забезпечити прозорість у кваліфікації чи описуванні тих чи тих граматичних значень дієслова, але на разі досягнути цього не завжди вдається. Зумовлено це тим, що дієслову притаманна найбільша серед усіх самостійних частин мови багатозначність із подальшим урахуванням реалізації відповідного лексико-семантичного варіанта лише у відповідному контексті; впливу цієї семантики на належність передусім до того чи того аспектуального класу, зарахування до якого своєю чергою детермінує утворення корелятивної пари чи родів дієслівної дії або ж можливість у різних контекстах за допомогою того

самого словотворчого засобу виражати і те, й інше. Водночас аспектуальна поведінка дієслів співвіднесена з їхньою функціональною диференціацією на предикати дії, процесу чи стану, що своєю чергою теж активізує чи послаблює їхню словотвірну спроможність.

Центром уваги в рецензованій монографії постали похідні дієслова, зокрема мотивовані іменниковими, прикметниковими та звуконаслідувальними твірними основами. Виважена архітектоніка монографії (чотири розділи) дала змогу дослідниці послідовно, науково обґрунтовано, з використанням відповідної методологічної бази підійти до аналізу матеріалу.

У першому розділі з'ясовано особливості розвитку формантоцентричного і основоцентричного напрямів дериватології із зазначенням відповідних комплексних одиниць, адекватних цим напрямам; наголошено на зміщенні уваги дериватологів з форманта на твірну основу як внутрішньо типологічний чинник систематизації матеріалу; виявлено корпус похідних дієслів як вершин словотвірних парадигм; визначено критерії встановлення напрямку похідності в парі "іменник – дієслово"; названо умови синхронної подвійної мотивації дієслівних основ; сформульовано методологічні принципи основоцентричного підходу до аналізу дієслівних основ, зокрема вторинного походження, у сенсі визначення їхньої породжувальної здатності.

У другому, третьому та четвертому розділах досліджено словотвірний потенціал дієслів сучасної української мови, мотивованих відповідно іменниковими, прикметниковими і звуконаслідувальними основами. Зокрема, обґрунтовано належність відіменникових, відприкметникових та відзвуконаслідувальних дієслів до того чи того структурно-семантичного типу, а в його межах – до конкретного словотвірного типу, встановлено весь обсяг похідних, безпосередньо мотивованих такою твірною дієслівною основою, об'єднано девербативи залежно від частиномовного статусу в морфологічні зони, виявлено континуум дериваційних значень кожної із зон, інвентаризовано словотворчі засоби для їхньої реалізації, окреслено основні мовні та позамовні чинники, що впливають на потенціал вершинних дієслів. Унаслідок цього уперше встановлено типові словотвірні парадигми відіменникових, відприкметникових та відзвуконаслідувальних дієслів, на основі яких створено словотвірну парадигматику похідних дієслів у сучасній українській мові.

Авторка дійшла важливого висновку про детермінування словотвірної поведінки похідних дієслів як загальними, так і частковими чинниками. Серед загальних чинників виокремлено позамовні та мовні. До перших зараховано потреби в називанні тих чи тих предметів, явищ, дій (процесів, станів), детерміновані економічними, науковими, соціально-побутовими умовами. До других – мотивованість дериватів дієслівною основою, що певною мірою визначає потенційну кількість заповнених семантичних позицій, а також перебування самих вершинних дієслів на певному такті словотворення, що тенденційно знижує їхні потенційні можливості. Частковими детермінантами породжувальної здатності похідних дієслів слугують частиномовний статус твірних основ, ієрархія загальних та часткових (сформованих певною лексико-семантичною групою твірних основ і формантом) словотвірних значень таких дієслів, словотворчих засобів, за допомогою яких ці значення реалізовано, сфери та частотності вживання дієслів у мовленні тощо.

Дослідження спирається на новаторську концепцію, відповідно до якої в ролі вершини словотвірної парадигми, на відміну від інших основоцентричних досліджень, у яких матеріал об'єднано в парадигми на основі лексико-семантичної спільності їхніх вершинних твірних основ як визначального чинника структурної та семантичної однотипності словотвірних парадигм (наукові студії В. Грещука, З. Валюх, І. Джочки, Н. Пославської та ін.), обрано словотвірний тип дієслів із властивими йому спільним словотвірним значенням, словотворчим засобом як виразником цього значення та похідністю від однієї частини мови. Авторка аргументовано доводить, що доцільність такої систематизації фактичного матеріалу зумовлена особливістю досліджуваного матеріалу, зокрема ступенем похідності дієслів і тим словотворчим засобом, який конверсував відповідно іменникову, прикметникову чи звуконаслідувальну основу в дієслівну. Водночас зауважено, що, на протигагу відіменним (відіменниковим і відприкметниковим), відзвуконаслідувальні дієслова підлягають об'єднанню у відповідні структури з урахуванням ще й третього

показника – джерела утворення звуку. Відповідно до того, хто видає звук (тварина, людина) або яким предметом породжено звук, ці дієслова формують структурно-семантичні типи бестіальних (виражають звуки, які видає тварина), гомональних (передають звуки, які видає людина) та предметних (позначають звуки, створені різними предметами) дієслів, словотвірний потенціал яких відрізняється між собою. А отже, як стверджує дослідниця, знівелювати цим параметром означало б викривити певною мірою реальну картину, бо спільність загального словотвірного значення цих дієслів і словотворчих засобів у цьому разі не були б релевантними ознаками.

Новаторство концепції дослідження виявилось також і в з'ясуванні специфіки національного словотворення, представленого віддієслівними похідними (девербативами). У монографії простежено і описано широкі можливості дієслів певних структурно-семантичних типів, детермінованих належністю мотивованих слів до відповідних лексико-граматичних розрядів (зокрема прикметникових і звуконаслідувальних), заповнювати різні семантичні позиції вербальної зони. Структурування її на три види словотвірних значень – темпоральних, квантитативних і результативних, кожному з яких підпорядковані відповідні підвиди з експлікацією конкретного словотвірного значення в багатьох випадках за допомогою кількох словотворчих засобів – безперечно, особливість лише українського словотворення.

Заслугує схвалення залучення широкої бази ілюстративних джерел, без чого було б неможливим максимально повно простежити різні значеннєві нашарування, яких надає похідному слову відповідний словотворчий засіб. Авторка стверджує, що багато девербативів на сьогодні ще не кодифіковані. А отже, беззаперечною заслугою її є їхня констатація та облікування. До того ж, значна кількість таких слів утворена за допомогою спеціальних словотворчих засобів. Іменники на **-льник** *воскувальник, гіпсувальник, глазурувальник, графітувальник, гримувальник, гумувальник, дернувальник, дріжджувальник, парафінувальник, ферментувальник, фосфатувальник, хлорувальник, цинкувальник, цукрувальник, прикметники асфальтувальний, бетонувальний, вакцинувальний, гіпсувальний, глазурувальний, гумувальний, дріжджувальний, желатинувальний, ферментувальний*, утворені за допомогою суфікса **-льн-** (-ий), дієслова із семантикою негативного результату, спричиненого тривалим виконанням дії *добахуруватися, довчителюватися, догетьмануватися, доголовуватися, догосподарюватися, додізуватися, догаздуватися, домірошникуватися, доледарюватися, допілотуватися, досвайкуватися, досотникуватися, достолярюватися, доучителюватися*, що постали способом конфіскації (формант **-до- ...-ся**) та інші – це той номінаційний ресурс, який слугує для вивчення особливостей українського мовлення, роботи щодо розбудови функціонально-стильових різновидів української мови і витворення нових терміносистем, а також для відновлення самобутності української словотвірної системи.

Отже, рецензована монографія є для сучасної лінгвоукраїністики найповнішим і найгрунтовнішим дослідженням словотвірної парадигматики українського дієслова. Напрацювання та узагальнення дослідниці, безперечно, сприятимуть подальшій розбудові концепції словотвірної парадигматики дієслова в сучасній українській мові зокрема та збагаченню новими відомостями теоретичної дериватології загалом. Водночас вони формуватимуть наукові засади для комплексного вивчення словотвірної спроможності інших лексико-граматичних класів слів, забезпечуватимуть виявлення національної специфіки парадигмотворення.

Рецензована монографія відповідає всім вимогам, що висуваються до наукових праць такого типу, й може бути рекомендована до друку.

*М. І. Калько,
доктор філологічних наук, професор кафедри українського мовознавства
та прикладної лінгвістики Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*